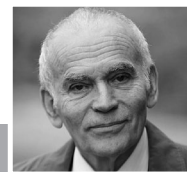


Gömöri György

„Majdnem az lett a sorsunk,
mint ami titeket ért...”

Gondolatok Mieczysław Jastrunról



Gömöri György
(1934, Budapest)
költő, műfordító, irodalom-
történész, Alföld-díjas

A lengyel irodalomban számos olyan embert találunk, akiknek életrajzából kibontható és értelmezhető az újabb kori lengyelség sokfélesége, illetve politikai megosztottsága. Elképzelhetetlen náluk a népi–urbánus választóvonal, ami a két háború közötti magyar irodalmat nagyjából jellemzi, bár persze itt is vannak különleges esetek. De a lengyeleknél akadnak a Honi Hadseregben a szovjetek ellen harcoló tisztok, akik leszerelésük után kommunisták lettek, hogy aztán a második világháborúban az Anders-hadsereggel kerüljenek ki a szovjet fogságból (Władysław Broniewski), vagy 1939 előtt elkötelezett baloldali költők, akik a háború befejeztével Nyugaton vállaltak diplomáciai szolgálatot, hogy azután szakítsanak a sztálinista rendszerrel, és megírják az egyik legnagyobb hatású könyvet az intellektuális kollaboráció ellen (Czesław Miłosz: *A rabul ejtett értelem*). Még ezek mellett is különleges annak a költőnek az életútja, aki politikamentes „széplélekként” kezdi, a háború után kommunistaként folytatja, hogy utána a rendszer ellenzékiéhez csatlakozva, de a napi politikától visszavonulva újra csak művészetének éljen. Ezt a költőt Mieczysław Jastrunnak hívják, 1903-ban született, és nyolcvanévesen, 1983-ban hunyt el.

Az asszimilált zsidó családban született Jastrun még Agatstein néven látta meg a napvilágot, de névváltoztatása már erős esztétikai érzékre vallott, a német „agátköböl” lett nevé-

ből lengyel „aranyvirág”. Jastrun tizenhét éves korában kikeresztelkedett, és a lengyel–szovjet háborúban már önkéntes lett a lengyel hadseregben, majd a krakkói Jagelló Egyetemen tanult lengyel és német irodalmat, valamint filozófiát. A kor vezető lengyel folyóiratában, a Skamanderben közölte első verseit, és első, 1929-ben kiadott kötetéből egy klasszikus hagyományokat folytató fiatal költő arcképe rajzolódik ki. A második világháborúban egy ideig Lvovban (az akkor még lengyel Lwówban) élt, de amikor kommunista barátait és író társait az NKVD (Belügyi Népbiztosság) elkezdte letartóztatni, hamis papírokkal a német megszállás alatt lévő Varsóba menekült. Sikerült túlélnie a háborút, majd pár évig Łódźban a Kuźnica (Kovácsműhely) című baloldali kulturális folyóirat egyik szerkesztőjeként működött. Később Varsóba költözött, 1950-ben megnősült, felesége, Mieczysława Buczkówna is számottevő költő.

Jastrun legkevésbé maradandó verseit 1950 és 1954 között írta, amikor megpróbált az akkoriban egyedül üdvözítőnek beállított szocialista realizmus szellemében alkotni. Mint sok más lengyel kortárs költő, Jastrun is túlépett a hivatalos követelményeken, és 1956-ban megjelent verseskötetében, amelynek a *Gorqcy popiół* (*Parázsló hamu*) címet adta, már vannak emlékezetes, a sztálinizmus bűneivel „leszámoló”, lelkiismeret-vizsgáló versei. (Ezek közül egyet én is lefordítottam, szerepel az

Átváltozások című verseskötetemben, a címe *Beszélgetés az íróval*. A vers lényege, hogy az igazság „az idő özvegye lett”,¹ még a közelmúlt-ról sem lehetett igazat mondani, a harmincas évek szovjet törvénytelenégeit csak 1956-ban tárta fel Nyikita Szergejevics Hruscsov az SZKP – a Szovjetunió Kommunista Pártja – XX. Kongresszusán.) Úgy tűnik, Jastrun a legjobban azoknak a lengyel kommunistáknak a sorsa rázta meg, akiket – mint Maria Koszutska-Kostrzewát, Julian Leszczyński-Leńskit és Adolf Warszawski-Warskit – az egyik 1937-es tisztogatás során Sztálin végeztetett ki Moszkvában.²

Jastrun nevével akkor találkoztam, amikor 1957-ben, a lengyel félforradalom, illetve októberi politikai átalakulás után lapot próbált indítani Adam Ważykkal, a nagyhatású *Költe-mény felnőtteknek* szerzőjével és másokkal együtt, s a lapnak jelképesen az Európa nevet adta. Ezzel pár hónapot késett, mert Władysław Gomułka, a korábban bebörtönzött „jobboldali elhajló” akkor már igyekezett megszilárdítani a kommunista párt (a nép által támogatottnak vélt) bizonyos fokig megreformált egyeduralmát, és bár a lap első száma állítólag elkészült, azt betiltatta. Ennek hatására Jastrun Adam Ważykkal, Jerzy Andrzejewskivel és négy másik íróval együtt kilépett a Lengyel Egyesült Munkáspártból, ami ugyan akkor nem járt különösebb retorziókkal, mégis jelentős fegyverténynek számított.³ Erről én Oxfordban értesültem, mert leveleztem az Európa szerkesztőségével, és alighanem ez keltette fel az érdeklődésemet Jastrun iránt, akiről hamarosan azt is megtud-

tam, hogy *Czerwony krzyż* (*Vöröskereszt*) címmel verset írt a magyar forradalomról.⁴ Ezt nemrégiben fordítottam le, valójában csak egyetlen nagyon pontos sora miatt: „Majdnem az lett a sorsunk, mint ami titeket ért”.⁵ Ez a sor arra utal, hogy ha nem lett volna magyar forradalom 1956. október huszonharmadikán, nagyon valószínű, hogy a lengyel reformok ellen mozgósított szovjet hadsereg akcióba lépett volna, megtámadja Varsót.

Erről lengyel források alapján már elég régen beszámolt Kovács István egy, az Európai Utas folyóiratban közölt tanulmányában. Ezek szerint az akkori lengyel hadügyminiszter, Konsztantyin Konsztantyinovics Rokosszovszkij 1956. október 18-án több orosz és lengyel páncélos hadosztálynak adott parancsot Varsó körülzárására.⁶ (Ez megtörtént, és ennek a BBC által jelentett hírére kezdtük el október 22-én a másnapi lengyelbarát rokonszenvtüntetés szervezését.) Az újonnan a Lengyel Egyesült Munkáspárt élére megválasztott reformista Władysław Gomułka mellett azonban nemcsak politikai, hanem fegyveres erők is álltak, Marian Spychalski és Wacław Komar tábornokok már felkészültek Varsó fegyveres védelmére. Ennek ellenére Gomułka és Hruscsov (szovjet tábornokokkal súlyosbított) varsói találkozója és szennvedélyes vitája nem döntötte el a kérdést.

- 1 *Mindig az idő özvegye lesz az igazság? A bíró csak hullák fölött ítélhet?* Gömöri György: *Átváltozások*. Szepsi Csombor Kőr, London, 1969. 93.
- 2 Agnieszka Dębska előszava, Wiktor Woroszyński: *Dzienniki, Tom I 1953–1982*. Ósrodek Karta, Warszawa, 2017. 24.
- 3 Woroszyński, i.m. 41., 167.

- 4 E verset elsőként Zsille Gábor fordította magyar nyelvre 2005-ben. In: *Lengyel tollal a magyar Októberéről*. Ráció Kiadó, 2006.
- 5 *Los wasz o mało nie był naszym losem*. Lásd: *Czerwony krzyż*. *Życie Warszawy*, 2–3 grudnia 1956., később Gömöri György (szerk.): *Polscy poeci o węgierskim październiku*. Polska Fundacja Kulturalna, Londyn, 1986. 30. Ezt erősíti meg Norman Davies brit történész *God’s Playground, Vol. II. 1795 to the Present*. Columbia University Press, New York, 1982. 587.
- 6 Kovács István, *Európai Utas*, 2006/2–3. 63–64. Kovács ebben az írásában főleg Wiesław Białkowski: *Rokossowski, na ile Polak?* (Wyd. Alfa, Varsó, 1994.) című könyvének adataira támaszkodott. Az információért köszönet illeti Kovács Istvánt.

Moszkva még mindig nem tett le a „katonai megoldás” lehetőségéről, és a szovjet csapatokat véglegesen csak október 24-én, tehát a magyar forradalom kitörése után vonták vissza.⁷ Más szóval, Jastrun igazat mondott 1956 novemberének elején írt versében: ami Budapesten történt, könnyen megtörténhetett volna Varsóban is – ha nem jön közbe nálunk huszonharmadika. Egy újabb kori lengyel történész szerint is „A magyarországi események erősítették Gomulka pozícióját, aki viszonylag stabil körülmények között, vagy legalábbis békés úton hajtott végre a változásokat”.⁸

Ami Jastrunt illeti, ő a magyarokkal szolidaritást vállaló verse után még egyszer megszólalt, méghozzá a Lengyel Írószövetség VII. Kongresszusán, amit 1956. november 28. és december 2. között tartottak Varsóban. Felszólalásának *A szólásszabadságról* címet adtam, amikor ezt a szöveget lefordítottam, és közzétettem a londoni Irodalmi Újságban.⁹ Ebben Jastrun többek között arról szól, hogyan teszi tönkre, zülleszt el az egyeduralmi rendszer a közbeszédet, s hogy ebben milyen szerepe van az erős cenzúrának, ami nemcsak a jelenre, hanem a közelmúltra is vonatkozik. Jastrun Orwellt idézi, majd úgy folytatja: követeljük „a jogot arra, hogy ítéletet mondhassunk korrunkról”, vagyis a (politikai) tabuk eltörlésével igazat mondhassunk arról, ami ma velünk és másokkal történik. Bár a „magyar” szó nem hangzik el, egy mondatban mégis utal azokra az írókra, akiket megrémített „a tankok vissz-

hangja és a hidrogénbomba létezésének a ténye”, Jastrun ezekkel szemben állítja, hogy érdemes szót emelni az igazságért, aminek diadala meglehetősen rövid, mégis „érdemes élni ezért a pillanatért”.¹⁰

Ám nem csak 1956-ban vallotta ezt: pár évvel később, amikor a cenzúra újra megerősödött, és az írói szabadság beszűkült, Jastrun akkor is szolidáris maradt a megszorítások ellen tiltakozó írókkal, ő is aláírta a harmincnégy írónak és tudósnek a lengyel kormányhoz intézett levelét.¹¹ Álláspontját igazolta a két évvel később kirobbant Kołakowski-ügy, amikor a mindaddig párttag filozófus a varsói egyetemen elmondott beszédében éles bírálatot gyakorolt a Gomulka-rendszer tíz éve fölött, s emiatt elveszítette állását, pár év múlva pedig családjával együtt emigrációra kényszerült.¹² Az 1967 márciusában lezajlott diáktüntetések és az ezután engedélyezett „anticionista, anti-revizionista” kampány hatására mintegy tizenötezer ember hagyta el Lengyelországot, köztük ismert tudósok és írók. Jastrun nem volt köztük. Bár kiadási lehetőségei beszűkültek, mint irodalomtörténész és műfordító folytathatta munkáját.

Jastrunról már írtam első angol nyelvű könyvemben, amely az 1945 és 1956 között fellépő lengyel és magyar költők lázadását dokumentálta,¹³ de első két 1956 utáni varsói utam alkalmával még nem találkoztunk. Úgy emlékszem, erre 1969-ban került sor, amikor néhány hetet töltöttem Varsóban, ahol kapcsolataimmal először keltettem fel a lengyel titkosrendőrség, az UB figyelmét. Mint irodalomtörténész tudtam,

7 Akkorra már Hruscsov meggyőződött arról, hogy Gomulka képes a tömeghangulat hullámain meglovagolni és bizonyos, a katolikus egyháznak, a parasztságnak és a társutas pártoknak tett engedményekkel egy évtizedre megszilárdítani a Lengyel Egyesült Munkáspárt egyeduralmát.

8 Andrzej Paczkowski: *Fél évszázad Lengyelország történetéből, 1939–1989*. 1956-os Intézet, Budapest, 1997. 205.

9 Irodalmi Újság (London), 1959/20.

10 u.o.

11 Paczkowski, i.m. 219.

12 Kołakowski és családja 1968. november 30-án hagyta el Varsót. Lásd: Zbigniew Mentzel: *Kołakowski. Czytanie świata. Biografia*. Wyd. Znak, Krakko, 2020. 249.

13 George Gömöri: *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*. Oxford, Clarendon Press, 1966.

hogy Jastrun ezen a téren is működik, könyvet írt Adam Mickiewiczről és Jan Kochanowskiról, de személye akkor kezdett jobban érdekelni, amikor megjelent egy tanulmánya a 19. század nagy lengyel költőjéről, Cyprian Kamil Norwid-ról.¹⁴ Mivel akkor már évek óta dolgoztam egy angol nyelvű Norwid-monográfián, gondoltam, felkeresem Jastrunt, akinek telefonszámát megkaptam valakitől, talán Wiktor Woroszyński barátomtól.

Az időpont 1969 decembere, amikor még mindig tartanak az előző évi hivatalos kampány utórezgéseit, bár a csehszlovákiai bevonulás okozta „fagy” lassan kezd oldódni, a varsói kabaréban már el-elhangzik egy-egy merészebb vicc, de az úgynevezett revizionista írók még mind megfélemlítve, feketelistán szerepelve töltik napjaikat. Ilyen hangulatban hívom Jastrunt. Bemutatkozom neki, beszélek Norwid-kutatásaimról, majd hozzáteszem: örülnék, ha beszélgethetnénk Norwidról és más dolgokról. Mire Jastrun: „– Igen, Norwidról”!!!

Időpontot ad, mikor tud fogadni. Ezzel be is fejeztük a beszélgetést, Jastrun, úgy tűnik, fél attól, hogy telefonját lehallgatják (ezt később szóban megerősíti), ezért nem akarja, hogy én, az angliai irodalomkutató, másról is beszéljek vele, mint Norwidról. Persze, hogy másról is

14 Jastrun Mickiewicz-könyve 1949-ben, Kochanowski-könyve 1959-ben jelent meg. Norwidról írt összegyűjtött tanulmányai csak 1971-ben láttak napvilágot, *Gwiazdzisty diament (Csillogó gyémánt)* címmel.

beszéltünk, például arról, hogyan működik a feketelista, ami Jastrunt, ha jól emlékszem, csak rövid időre érintette. Viszont ő is megerősítette, amit Varsóban tapasztaltam: mintha visszatért volna az ötvenhat előtti korszakból ismert félelem: a rezsim ugyan neves írókat, történészeket nemigen tartóztatott le, de a sajtóban rendszeresen gyalázta, verőlegényeivel az utcán inzultálta, megverette bírálóit (ez történt például Paweł Jasienicával). Ilyenkor a legjobb, mondja Jastrun, ha az ember otthon marad, és Rilket fordít vagy Paszternákot.

Aki ismeri az újabb kori lengyel történelmet, tudja, hogy ez a léghő csak egy évig tartott, 1970-ben a tengerparti sztrájkok és a vérbefojtott tüntetések hatására Gomułkának le kellett mondania, újabb tíz évre pedig Edward Gierek próbálta megmenteni a lengyel államszocializmust. Engem ugyan minden alkalommal beengedtek Lengyelországba, és később is csak egyszer, 1976-ban zaklattak a csehszlovák határon átkelésemkor, de úgy hiszem, Mieczysław Jastrun mindvégig békén hagyták. Fia, Tomasz Jastrun, újságíró, költő és kultúrdiplomata fontos szerepet játszott a Szolidaritás mozgalomban, kitűnő riportot írt a gdański hajógyár sztrájkjáról, 1982-ben persze Jaruzelski őt is internálta. Vele is találkoztam egyszer, de már csak jóval ugyancsak sokoldalú apja halála után.¹⁵

15 Tomasz Jastrun adatait illetően lásd a róla szóló Wikipedia-cikket.